

Vakoilija vai tutkimusmatkailija? Mannerheimin matka Keski-Aasiaan ja Kiinaan

Gustaf Mannerheim: *Dagbok förd under min resa i Centralasien och Kina 1906-07-08*. Utgivare Harry Halén. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr 736. Helsingfors. Bokförlaget Atlantis, Stockholm 2010. ISBN 978-951-583-196-5.

Tuleva Suomen puolustusvoimien ylipäällikkö, marsalkka ja tasavallan presidentti teki ratsain vuosina 1906–1908 hämmäyttävän matkan Keski-Aasian kautta Kiinaan. Matka tehtiin yhteistyössä ranskalaisen tutkimusretkikunnan kanssa, jota johti professori Paul Pelliot. Matkasta on julkaistu runsaasti tuloksia ja kuvauksia tieteellisiin julkaisuihin ja matkakertomuksena eri kielillä. Mannerheimin matkasta julkaistiin suurelle yleisölle suunnattuja kertomuksia vuosien 1940–1941 aikana suomen, ruotsin ja englannin kielillä. Suomeksi julkaistiin Emerik Olsonin kaksiosainen valikoima *Matka Aasian halki. Päiväkirja matkalta Kaspianmeri-Peking I-II* (1940–1941, Suomen Kirja). Näiden kirjojen lähteenä olivat päiväkirjat, joita Mannerheim oli huolellisesti kirjoittanut koko matkan ajan.

Mannerheimin päiväkirjoja ei kuitenkaan julkaistu täydellisinä yli sataan vuoteen, ennen Harry Halénin toimittamaa kolmiosaista, 795-sivuista teosta, jossa on vielä kolmesataa sivua erilaisia liitteitä. Halén aloitti työskentelyn aiheen parissa 1980-luvulla, ja ensimmäinen julkaisu oli ”Mannerheim ja Pater Ven Dijkkin kiinalaiset sananlaskut” (*Bibliophilos* 1987:1, 12–15). Neuvostoliiton hajottua näyttää kiinnostus Mannerheimin matkaan heränneen kuin pitkästä talviunesta. Peter Sandberg toimitti vuonna 1999 Mannerheimin yli 1 200 valokuvaa käsittäneen kokoelman sekä Petteri Koskikallio ja Asko Lehmoskallio toimittivat matkakirjasta uuden, suppean version *C. G. Mannerheimin Keski-Aasian matka 1906–1908* (Museovirasto). Myös uusia käännöksiä ilmestyi, ja Halén alkoi julkaista matkaan liittyviä tutkimuksia. Niistä käy selväksi, että matkan varsinainen tehtävä oli sotilastiedustelu: *Sotilastiedustelijana Kiinassa*. *C. G. Mannerheimin muistiinpanoja 1906–08* (Unholan aitta). On ilmeistä, että Mannerheimin myyttinen asema Suomen itsenäisyyden pelastajana ja Suomen geopoliittinen sijainti Neuvostoliiton naapurina olivat aiemmin estäneet matkan

avoimen käsittelyn. Vuonna 2006 julkaistiin viimein myös Harry Halénin suomentama *Eversti, vapaaherra Mannerheimin alustava raportti matkasta, joka suoritettiin Keisarin käskystä Kiinan Turkestanin ja Kiinan pohjoisten maakuntien halki Pekingin kaupunkiin vuosina 1906–7 ja 8*. 173-sivuinen raportti oli julkaistu venäjäksi jo vuonna 1909.

Sotilastiedustelun kannalta retki oli monella tapaa ajankohtainen. Konfliktia Kiinan kanssa pidettiin hyvin mahdollisena, ja sodassa Kiinaa vastaan olisi itäinen Turkestan yksi alue, jolle sota voisi levitä. Turkestanilla tarkoitettiin tuohon aikaan koko Keski-Aasiaa. Venäjällä haluttiin tietää Kiinan varusteluista raja-alueilla ja siitä, miten paikallinen väestö suhtautui Kiinaan, Venäjään ja Britanniaan. Venäjällä oli takanaan kehnosti sujunut sota Japania vastaan ja sen lopputulokseen oli vaikuttanut Britannian tuki Japanille. Imperiumien välillä oli käynnissä Keski-Aasian jako, ”big game”. Britanniaa kiinnostivat Intian pohjoispuoliset alueet ja Venäjä eteni samoille alueille pohjoisesta käsin. Olisiko Britannia valmistelemassa etenemistä pohjoiseen?

Ranskalainen tutkimusmatkailija Paul Pelliot tarvitsi apua Venäjältä läntisen Turkestanin alueella, joka oli Venäjän hallinnassa. Venäjän ulkoministeri Lamsdorff sai tiedon tästä pyynnöstä. Venäjällä matka herätti kiinnostusta, sillä sen aikana voitaisiin saada ajantasaista tietoa Kiinan armeijan toimista pohjoisilla alueilla. Eversti Mannerheim valittiin tehtävään useasta syystä. Hän oli juuri palvellut Venäjän armeijassa Japanin sodassa Mantšuriassa ja oli sitä kautta perehtynyt Kiinaan. Ei ollut hänen syynsä, että sota johti tappioon ja yhteiskunnalliseen kuohuntaan. Mannerheimin tiedettiin kiinnostuneen tällaisesta retkestä, sillä hän oli vuotta aikaisemmin tehnyt ehdotuksen retkestä eteläisen Mongolian alueille. Mannerheimillä oli myös kaksi muuta vahvaa perustetta tulla valituksi. Hän oli hevosien tuntija, matkahan suoritettaisiin suurelta osin ratsain, ja sen lisäksi hän osasi ranskaa, joten lyöttäytyminen ranskalaisen retkikunnan matkaan oli luontevaa. Mannerheimin tuli kuitenkin omaksua retkikunnan jäsenen rooli, toimia etnografisena tutkijana.

Tutkimusta häneltä toivoivat myös Suomalais-ugrilainen seura ja merkittävä suomalainen säätiö, Antellin delegaatio. Ne halusivat kartuttaa etnografista kokoelmaansa matkalla löytyneillä esineillä. Mannerheim otti toiveen tosissaan. Hän varustautui kameralla, jolla tuli ottaneeksi toista tuhatta kuvaa. Mukana oli myös valokuvausopas ja kaksi antropologian menetelmiä kuvaavaa kirjaa. Näillä apuvälineillä hän keräsi aineistoa kohtaamistaan ihmisryhmistä ja heidän tavoistaan. Kaikkien löytöjen merkitystä ei tosin ymmärretty erityisen nopeasti, suomalaisten tutkijoiden huomiohan kohdistui suomalais-ugrilaisiin kansoihin ja erityisesti Kiina oli aivan liian etäinen kohde.

Kolmiosainen päiväkirja on kompromissi, jossa ei ole kaikkea sitä materiaalia, joka on sisältynyt alkuperäiseen päiväkirjaan. On kuitenkin 797 sivua tekstiä valokuvineen. Ensimmäinen osa kuvaa matkaa Nižni Novgorodin kautta Keski-Aasiaan, josta jo sivulla 39 siirrytään rajan yli Kiinan pohjoisosaan, Sinkiangin (Xinjiangin) alueelle. Toisessa osassa matka etenee Urumtšista (Ürümqi) Kaifengiin, Pekingin eteläpuolelle. Kolmannen osan 70 ensimmäistä sivua päättää päiväkirjamerkinnyt Pekingiin asti. Pekingissä tutkimusmatkailija vietti kuusi viikkoa Venäjän lähetystössä viimeistellen tilattua raporttia. Sen jälkeen hän siirtyi Japanin kautta Vladivostokiin, josta lähti viikon kuluttua junalla Pietariin. Matka oli kestänyt kaikkiaan 27 kuukautta. Päiväkirjan liitteissä on luetteloja valokuvista, matkalla nähdystä kylistä, kiinan kielen sanastoa ja myös varsinaiseen tehtävään liittyvää aineistoa, esimerkiksi luettelo alueella liikkuneista englantilaisista ja japanilaisista sekä siitä, mitä heidän tarkoituksensa tiedettiin. Rajoitun seuraavassa vain Keski-Aasiaa koskevaan osaan päiväkirjaa.

Matka alkaa junalla Nižni Novgorodiin, josta jatketaan laivalla Volgan suistoon ja edelleen Kaspianmerelle, Bakuun ja meren yli Krasnovodskiin (nykyään Türkmenbaşı), joka on pikkukaupunki vuoristoisella rannalla: ”en liten vackert belägen stad på den sterila Asiatiska bergiga stranden af Kaspiska hafvet.” (s. 2). Krasnovodskiin saapuminen on juhlallinen hetki: kirjoittaja toteaa palaavansa jälleen Aasiaan oltuaan seitsemän kuukautta Euroopassa. Mannerheim vaikuttaa hyvin motivoituneelta edessä olevaan tehtäväänsä. Matka jatkui junalla Krasnovodskista Samarkandiin ja aina Taškentiin asti. Oš on varsinaisen tutkimusmatkan lähtöpaikkakunta. Kaupungeissa Mannerheim kuvaa suurella mielenkiinnolla niiden infrastruktuuria ja paikallisten asukkaiden (*sartit*) elämää. Hän on

kiinnostunut kaikesta: historiasta, moskeijoista, kanavajärjestelmästä, rakennustekniikasta, vaatuksesta, tyttöjen letityksestä ja kansalaisten mielipiteistä, joissa päällimmäisenä hän pohtii tyytymättömyyttä Venäjän hallitusta kohtaan. Näistä kuvauksista käy ilmi, miten Venäjän kolonialismi synnytti avarasti rakennetun, vehreän venäläisen kaupunginosan ”anlagd i stor skala med lummiga vackra avenyer som ej stå i förhållande till husens antal och dimensioner”, kun taas vanhassa *sartien* kaupungissa kiemurtelivat kapeat kujat, niiden varrella savimajat ja basaarit täynnä elämää (s. 14–15).

Ošissa oli hankittava hevoset, joita tarvittiin ratsastamiseen ja kuljettamaan retkikunnan tavaroita, mutta myös viljaa, jota hevoset tulisivat syömään. Mannerheim ja Pelliot lähtivät hevosmarkkinoille, jotka olivat Ferganan laaksoissa, Uzgenissa (Özgön), 45 virstan (noin 45 kilometrin) päässä Ošista. Sieltä ostettiin kuusi hevosta. Se ei riittänyt, mutta Ošissa he lyöttäytyivät karavaaniin, jolta saattoivat vuokrata vielä 40 hevosta. Elokuun 11. päivänä alkoi matka kohti Pekingiä. Tuolloin oli kulunut kuukausi siitä, kun jokilaiva lipui Nižni Novgorodista kohti Kaspianmerta. Kolmesta seuraavaa päivää he vaelsivat kohti Kiinan rajaa. Kolonialismi oli jättänyt jälkensä alueeseen. Reitin varrella oli venäläisten ja kirgiisien kyliä, oli Volgan saksalaistenkin asutuksia. Matkalaiset kohtasivat lukuisia karavaaneja, vierailivat kirgiisien jurtissa, ja sattuiivat paikalle kirgiisihäiden aikaan. Mannerheimin kuvaus on uteliaan matkalaisen elävästi kirjoitettua tekstiä. Hän ei jää aivan ulkopuoliseksi, vaan taitavana ratsastajana saa mahdollisuuden osallistua perinteiseen *tamas-ha-* eli *uluk*-kilpailuun. Siinä ratsastajat yrittävät siepata kuolleen pukin ja kuljettaa sen maaliin. Toiset puolestaan yrittävät ryöstää pukin siltä, joka on saanut sen haltuunsa. Peli muistuttaa hevospooloa, kuvaa Mannerheim ja kertoo keran onnistuneensa saamaan eläimen haltuunsa – mutta vain hetkeksi.

Matkan osuus Keski-Aasiassa on lyhyt, mutta kiinnostava. Päiväkirja kuvaa luonnon kauneutta ja kulkemisen vaikeutta, rakennettua ympäristöä, ihmisiä ja heidän tapojaan. Se antaa hyviä viitteitä siitä, miten kirgiisit elivät paimentolaisina ja millä tavoin venäläinen kolonialismi eteni 1900-luvun vaihteessa. Venäjähän oli saanut haltuunsa kirgiisien läntisen asuinalueen noin 40 vuotta aiemmin. Todettakoon sekin, ettei päiväkirjan lukeminen tuottanut suuria vaikeuksia suomalaisen kouluruotsin pohjalta, vaikka 1900-luvun alun kirjakieli poikkesi jossain määrin nykykielestä.

Kaiken kaikkiaan Halénin työ päiväkirjojen parissa ja niiden (lähes) täydellisen laitoksen toimittajana on erinomaisen arvokas työ. Päiväkirjojen 20-sivuinen johdanto taustoittaa retken erinomaisesti: Venäjä on heikkouden tilassa, ja tarvitaan tietoa Kiinan suunnitelmista ja väestön asenteista. Sotilaallisen tiedustelun tuloksilla ei kuitenkaan ollut mitään käyttöä, siitä piti Venäjän sisäpoliittinen kehitys huolen. Halén korostaakin johdannossaan retken tieteellistä merkitystä. Vakoilijan valepuku – tiedemiehen kaapu – on tuottanut runsaasti arvokasta tutkimustietoa siitä huolimatta, että sen kantaja oli itseoppinut

amatööri. Mannerheimin henkilökohtaisilla taidoilla yhdessä vahvan motivaation kanssa on ilman muuta ratkaiseva merkitys päiväkirjan runsaaseen informaatioon. Nähdäkseni hän on ansainnut paikkansa siinä suomalaisten kansatieteilijöiden ja kielitieteilijöiden joukossa, jotka 1800-luvulta alkaen tekivät löytöretkiä vieraiden kansojen asuinsijoille. Mannerheim suunnitteli jopa tutkimusten jatkamistakin. Mutta siihen ei tullut enää tilaisuutta.

Leo Granberg

Itä-Eurooppa neuvostovallan alla

Antti Kujala: *Kuin veljet keskenään: Neuvostoliiton itäeurooppalainen imperiumi 1944–1991*. Helsinki: Minerva Kustannus, 2024. 485 s. ISBN: 978-952-410-044-1.

Historioitsija Antti Kujala kertoo saaneensa syksyksen *Kuin veljet keskenään* -teoksen kirjoittamiseen Venäjän hyökättyä Ukrainaan helmikuussa 2022. Kujalalle hyökkäys näyttäytyi osana Venäjän pyrkimystä imperiumin palauttamiseen. Kirja tarjoaa yleiskatsauksen Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan maiden poliittisesta historiasta, käsitellen kehitysvaiheita kronologisesti toisesta maailmansodasta imperiumin hajoamiseen saakka. Kirjan luettuani mieleeni tuli Ukrainan presidentti Volodymyr Zelenskyin syyskuussa 2022 julkaisema kirjoitus sosiaalisessa mediassa:

Luuletteko yhä, että olemme ”yhtä kansaa”?
Luuletteko yhä, että voitte pelotella meitä,
murtaa meidät ja suostutella meidät tekemään myönnetyksiä?

Ettekö todellakaan ymmärrä mitään?

Ettekö ymmärrä, keitä me olemme? Mitä me edustamme? Mitä me haluamme?

Lukekaa huuliltani:
Ilman kaasua vai ilman teitä? Ilman teitä.
Ilman valoa vai ilman teitä? Ilman teitä.
Ilman vettä vai ilman teitä? Ilman teitä.
Ilman ruokaa vai ilman teitä? Ilman teitä.

Kylmyys, nälkä, pimeys ja jano eivät ole meille yhtä pelottavia ja tappavia kuin tei-

dän ”ystävyyttenne ja veljeyttenne”.

Mutta historia laittaa kaiken paikoilleen.

Ja meillä tulee olemaan kaasua, valoa, vettä ja ruokaa... ilman teitä! (suom. kirjoittajan)

On vaikea ymmärtää, kuinka Vladimir Putin on Ukrainassa langennut samaan ansaan kuin Stalin ja muut neuvostojohtajat, jotka uskoivat itäeurooppalaisten pitävän heitä vapauttajina ja omaksuvan heidän ideologiansa ilman vastarintaa. Kävi sodassa kuinka tahansa, Putinin Ukrainaan tuoma ”venäläinen maailma” on ympyrän neliöimistä. Nyky-Venäjän toiminnasta Kujala löytää useita muitakin yhtäläisyyksiä Neuvostoliiton touhuihin Itä-Euroopassa, kuten valtioterrorin, propagandan ja sotarikosten osalta.

Kujala tarkastelee tapahtumia ylhäältä käsin, pääasiassa Neuvostoliiton ja itäeurooppalaisten poliittisten johtajien ja puolueiden näkökulmasta, mutta tuo myös esille taloudellisten ja sosiaalisten tekijöiden vaikutuksen maiden kehitykseen. Kirjassa hän ruotii Itä-Saksan, Puolan ja Unkarin, Tšekkoslovakiain, Romanian ja Bulgarian tapahtumia, joskin hieman epäsuhteisesti. Laajemmin käsitellään DDR:n, Puolan, Unkarin ja Tšekkoslovakiain tapahtumia, kun taas Romanian ja Bulgarian poliittinen kehitys saa hieman vähemmän huomiota. Niiden lisäksi Neuvostoliiton keskushallinnon tapahtumat ovat perusteltu käsitelyn kohde, koska siinä tapahtuneet muutokset vaikuttivat myös liittolaismaihin Itä-Euroopassa.

Myös Suomi on otettu osaksi kirjan kokonaisuutta, mitä ei voisi päätellä kirjan nimestä.